

УДК 37.015.31: 17.022.1(092) Максимович

ОЛЕСЯ ПОГРІБНЯК*(Полтава)***ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ІДЕЙ
МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ
СПАДЩИНІ ІОАННА МАКСИМОВИЧА**

Виділено та проаналізовано комплекс передумов формування ідей морального виховання у педагогічно-просвітницькій діяльності Іоанна Максимовича (соціально-політичні, національно-релігійні, освітньо-культурні, історико-педагогічні). Розкрито їх вплив на розвиток світоглядних педагогічних позицій просвітника.

***Ключові слова:** Іоанн Максимович, соціально-політичні, національно-релігійні, освітньо-культурні, історико-педагогічні передумови, моральне виховання, історико-педагогічний досвід.*

Вивчення історичної педагогічної спадщини, осмислення накопиченого досвіду, використання системи набутих знань у сучасних реаліях стають нею цінно важливими у розв'язанні завдань морального виховання особистості зокрема та у творчому пошуку нових шляхів розвитку педагогічної науки і системи освіти України в цілому. Значущість надбань минулого особливо зростає у зв'язку з тим, що теперішнє реформування системи освіти відбувається у відповідних економіко-політичних та соціально-культурних умовах, серед яких варто відзначити: недостатнє фінансування освітньої галузі; зростання міграції населення; розшарування суспільства за майновим станом; посилення злочинності серед молоді; відхилення від духовності і втрата моральних орієнтирів; стійка тенденція до розмивання кордонів між добром та злом. Моральність часто ототожнюється із законслухняністю чи громадською активністю, яка найчастіше спрямовується на покращення особистого благополуччя. Проблеми морального виховання визначаються ще й тим, що численні аксіологічні поняття, необхідні для правильного сприйняття мети виховання, були вилучені з області педагогічних знань, а традиційні ідеали як складові духовних цінностей особистості втратили своє одвічне значення і тому не є практично значущими категоріями у системі сучасної освіти і виховання.

У зв'язку з цим у вітчизняній педагогіці упродовж останніх десятиріч значно посилюється інтерес до спадщини українських православних філософів, антропологів, просвітників. Це зумовлюється передусім потребою наукового пошуку тих духовних ідеалів, які дозволять послабити соціальну напруженість та розв'язати низку освітніх проблем.

У педагогічній науці до цього часу лишаються мало дослідженими цінні ідеї православних мислителів і досвідчених педагогів, які здійснили неоціненний внесок у розвиток вітчизняної системи освіти і виховання.

Однією з таких непересічних постатей є Іоанн Максимович – український педагог, богослов, подвижник благочестя, духовний просвітник і наставник, православний філософ, художник слова, культурний і громадський діяч початку XVIII століття. Особистість святителя Іоанна, його педагогічні праці та просвітницька діяльність набувають загальнонаціонального значення. Життєвий

і творчий шлях, літературно-педагогічна спадщина, церковна і просвітницька діяльність мислителя привертають інтерес науковців із різних галузей: історія (О. Травкіна), журналістика (С. Павленко), філософія (С. Машенко), літературознавство (К. Борисенко, С. Журавльова, О. Зосімова, Л. Ушкалов та ін.). Таким чином, з'ясовано, що здебільшого творча літературна спадщина Іоанна Максимовича набула широкого розголосу серед дослідників, а педагогічні ідеї та практичний досвід просвітника досі лишаються поза увагою, хоча глибокі знання сутності духовної природи, основоположних принципів, факторів і методів виховання особистості дозволили свого часу святителю Іоанну досягти значних результатів у педагогічній практиці та зробити вагомий внесок у розвиток вітчизняної освіти.

З урахуванням зазначеного, *метою статті* є виявлення й аналіз комплексу передумов формування ідей Іоанна Максимовича щодо морального виховання.

Етимологічний аналіз дефініції «передумова» дає змогу визначити її як першопричину, першооснову окремого процесу чи явища [4, с. 909; 6, с. 318; 9, с. 156]. Враховуючи дане визначення, під цим терміном розуміємо комплекс факторів, які справили помітний вплив на розвиток та становлення світоглядних орієнтирів педагога, формування його соціокультурного і педагогічного досвіду. Таким чином, дослідження джерел педагогічно-просвітницької діяльності Іоанна Максимовича потребує вивчення його найближчого оточення, виявлення сукупності *соціально-політичних, національно-релігійних, освітньо-культурних та історико-педагогічних передумов*, що окреслили напрямок становлення педагогічної індивідуальності мислителя та позначилися на формуванні його ідей щодо морального виховання особистості.

Святитель Іоанн Максимович – постать, достойна пильної уваги, вписана не лише в історію церковного життя, а й в історію вітчизняної педагогіки, дипломатії та словесної культури. Біографія І. Максимовича вбирає різноманітні інтенції часу, а тому загострення уваги до діяльності просвітника має свої причини: митрополит здобув славу не лише як конфесійний діяч та лідер українського православ'я кінця XVII – початку XVIII століття, а і як талановитий педагог, письменник, «віршороб», перекладач, автор численних творів, серед яких «Алфавит собранный, рифмами сложенный ...» (1705 р.), «Богородице Дево ...» (1707 р.), «Феатрон, или Позор нравоучительный ...» (1708 р.), «Размышление о молитве» (1709 р.) «Осьм блаженства евангельские ...» (1709 р.), «Царский путь Креста Господня, вводящий в жизнь вечную» (1709 р.), «Богомыслие в пользу правоверным ...» (1710 р.); «Иллиотропион, или Сообразование с Божественной Волей» (1714 р.) та ін. Надзвичайно важливим моментом діяльності І. Максимовича стало поєднання духовних і державних інтересів, неабиякого значення набуває його педагогічно-просвітницька діяльність на теренах України та за її межами. Більш, ніж прогресивними для свого часу виявилися його переконання і погляди на необхідність для церкви грамотних і освічених священників.

У досліджувану добу система вітчизняної освіти і виховання розвивалася в умовах державної нестабільності і національно-визвольного руху за збереження самобутності українського етносу. Тому, зважаючи на тогочасну соціальну обстановку і політичну ситуацію, першочергово варто виділити *соціально-політичні передумови* формування ідей морального виховання особистості в педагогічно-просвітницькій діяльності Іоанна Максимовича.

Середина XVII століття ознаменувалася в історії України як період початку національно-визвольної боротьби. У цей час значно ускладнилася соціально-економічна ситуація в українських землях, що входили до складу Речі Посполитої. Від польських та полонізованих українських феодалів потерпали всі верстви населення – соціальне становище селян погіршувалося посиленням панщини, міщанство виконувало повинності та сплачувало податки, заможне реєстрове козацтво зазнавало утисків після прийняття польським урядом у січні 1638 р. «ординації Війська Запорозького реєстрового». Ситуація ускладнювалася і критичним становищем політичної сфери. Відсутність власної держави, прогресуюче ополячення національної еліти помітно гальмували суспільний розвиток українського народу. Суспільно-політична нестабільність посилювалася слабкістю королівської влади Речі Посполитої і певною втраченою контролю над реєстровим козацтвом. У зв'язку з цим розпочалася Українська національна революція, що мала національно-визвольний, соціальний та релігійний характер [3, с. 145-151]. Боротьба, що тривала упродовж 1648-1676 рр., розпочалася як найбільше народне повстання проти політики Польщі щодо України і закінчилася територіальним розколом українських земель, глибокою кризою та деморалізацією усього суспільства. Підписаний у 1686 р. між Росією та Польщею «Вічний мир» поставив крапку в процесі поділу українських земель: Лівобережна Україна, Київ, Запорожжя, Чернігово-Сіверська земля визнавалися за Московським царством, а Північна Київщина, Волинь і Галичина залишалися у складі Польщі. Хоча спочатку політика Росії щодо Гетьманщини спочатку була відносно лояльною, то на початку XVIII століття з боку царизму здійснювалася поступальна експансія на українські землі.

Таким чином, бурхливі державотворчі процеси, зміни в суспільно-політичному житті мали істотний вплив на становлення світоглядно-педагогічних орієнтирів Іоанна Максимовича. Міцний козацький дух сформував у І. Максимовича стійкі національно-патріотичні почуття, а у його педагогічно-просвітницькій діяльності знайшли відображення ідеї духовно-морального виховання, загальнодоступної національної освіти, гуманізації та демократизації освіти.

Беззаперечно національно-визвольний рух на порубіжжі XVII-XVIII століть став також однією з найважливіших національно-релігійних передумов розвитку ідей Іоанна Максимовича щодо морального виховання.

Значну роль у національно-визвольному русі 1648-1676 рр. відіграло релігійне протистояння між католицизмом та православ'ям, відправним моментом якого стало прийняття ще у 1569 р. Люблінської угоди. У зв'язку з цим особливої гостроти набули проблеми віри та мови. Католицька церква прагнула збільшити кількість своїх прихильників. Тому в Україні засновувалися єзуїтські школи й колеґіуми. Вони сприяли поширенню освіти: багато українців отримали змогу, закінчивши їх, навчатися в західноєвропейських університетах. Проте платою за освіченість ставало зречення рідної мови та батьківської віри [7]. Апогеєм полонізації православного народу та його окатоличення стало прийняття у 1596 р. Берестейської унії, згідно з якою православні церкви України та Білорусі об'єднувалися із католицькими «за умов підлеглості Папі Римському, визнання основних католицьких догм і збереження православної обрядності» [2]. Наслідками прийняття Берестейської церковної унії стали: 1) розкол в українській церкві; 2) переслідування православних польською владою; 3) дезорганізація православної церкви.

У 1620 р. гетьман Петро Сагайдачний без згоди польського уряду організував висвячення нових православних владик, патріарх єрусалимський Феофан висвятив на митрополита Іова Борецького. Ця подія стала відправною у процесі вирішення релігійного питання на українських землях. Реформація православної церкви розпочалася після обрання у 1633 р. православним митрополитом Петра Могили, за якого зросла дисциплінованість духовенства, церковне життя упорядковувалося запровадження митрополичих намісників, був створений церковний суд (консисторія), створилася цілісна шкільна система з вивченням основ релігії.

Не менш значущою у процесі формування ідей морального виховання І. Максимовича виступає група *освітньо-культурних* передумов.

Неабиякий уплив на формування ідей морального виховання справила Києво-Могилянська академія, у якій починалася педагогічна діяльність І. Максимовича, спочатку навчальна, у ході якої він досконало оволодів латинською і церковнослов'янською мовами, закінчив клас риторики і опанував мистецтвом красномовства, а потім і викладацька – молодий учитель читав курси латині, поезики та риторики. Наприкінці XVII століття Київська академія «стає тим центром духовності, де збирається мислительна енергія, вкрай необхідна для процесу національного відродження, вона стає центром української культури, адже всі освічені люди того часу, всі видатні мислителі мали академічну освіту» [1, с. 12].

Києво-Могилянська академія тривалий час була єдиним вищим загально-освітнім установам навчальним закладом України, Східної Європи, всього православного світу. Заснована на принципах гуманізму й просвітництва, Академія не лише навчала молодь, але й поширювала освіту, знання. Її вихованці відкривали школи, фундували бібліотеки, сприяли розвитку культури, мистецтва, літератури, музики, театру. Академічні наставники й професори свято вірили в те, що освічений розум справляє благотворний вплив на характер і вчинки людини, долю суспільства [10, с. 10].

На формування педагогічних ідей морального виховання особистості у педагогічно-просвітницькій діяльності І. Максимовича істотний уплив мали твори зарубіжних письменників. У 1710 р. він видав «Богомыслие в пользу правоверным», що є перекладом праці німецького лютеранина Йоганна Герхарда «Meditaciones sacrae» (1606 р.). Перекладання і видання творів протестантських чи католицьких авторів зовсім не свідчили про визнання помилок, характерних для цих конфесій. Мислитель, як і вся українська православна еліта, прагнув донести до віруючої людини ті положення книг типу «Богомислия...», які не суперечили православному віровченню, виходили з загальнохристиянських цінностей. Перу Іоанна Максимовича належать також переклади книги Бенедикта Гестена «Regia via crucis» (1635 р.) «Царский путь Креста Господня» (1709 р.) та твору пресвітера Ордену Єзуїтів Ієремії Дрекселія «Heliotropium, seu conformatio humanae voluntatis cum divina» (1627 р.) під назвою «Илиотропион...» (1714 р.). Важливе місце у педагогічній спадщині просвітника посідає «Феатрон нравоучительный...» (1708 р.), що є перекладом тексту папського каноніка Амвросія Марліана «Theatrum politicum, in quo quid agendum sit a principe et quid cavendum, accurate praescribitur» (1631 р.). Тут посилення на Святе Письмо тісно переплітаються з висловлюваннями класиків античної літератури та філософії – Демосфена, Цицерона, Плутарха й Сенеки, з віршами Гомера, Вергілія та Горация [8].

Активізація процесу формування теоретичних ідей морального виховання просвітника обумовлювалася також комплексом *історико-педагогічних* передумов.

Порубіжжя XVII-XVIII століть в історії вітчизняної педагогіки є якісно новим етапом. Для нього характерними виступають «переплетіння старого й нового, традицій і новацій, взаємопроникнення релігійного та світського джерел... Почала визначатися ступеневість освіти – початкова, середня, вища» [11, с. 108].

Особливість історико-педагогічного процесу в Україні у цей період визначалася передусім визначенням рубежу між слов'яно-грецькою культурою та латинською Європою. Ставши ареною боротьби ідей національного самоствердження і насаджування чужих культурно-педагогічних традицій, українська педагогічна реальність мала змогу відчутти ренесансний вплив гуманістичних тенденцій європейської педагогічної думки. Процес співіснування католицької та православної освіти був бурхливим та сповненим протиріч, але в той же час мав беззаперечний результат – високий ступінь розвитку української педагогіки. Кращі особливості народної педагогіки було втілено у козацькій педагогіці, яка формувала у підростаючих поколіннях синівську вірність рідній землі, духовність, героїко-патріотичні традиції [5, с. 520-527].

Іоанн Максимович у своїй педагогічно-просвітницькій діяльності намагався здійснити синтез ідей про освіту, заснованих на традиціях стародавнього благочестя, з вимогами сучасних на той момент освітніх реалій. Моралістична ідея людинолюбства розумілася ним як саморозкриття природи людини, але не стільки через науку, як через Божественне одкровення. Окремими аспектами цієї ідеї стали: твердження про необхідність організації навчальних закладів, орієнтованих на потреби суспільства, але в той же час таких, що зберігають заповіді духовно-морального виховання; прищеплення любові до природи; концепція самовиховання через погодження з Божественною волею. У теоретичному плані функціональною значимістю даного розуміння ідеї людинолюбства можна назвати розробку відповідної концепції освіти і її практична реалізація в Чернігівському колегіумі, який відрізнявся своєю демократією. Тут навчалися діти духовенства, дворян, козаків і міщан. Учні отримували не лише підготовку до подальшого навчання, а й формували здатність до самостійної діяльності.

Отже, у ході дослідження з'ясовано і проаналізовано основні передумови формування педагогічних ідей Іоанна Максимовича щодо морального виховання: 1) *соціально-політичні* (розгортання національно-визвольного руху за збереження самобутності українського народу, державна нестабільність, територіальний розподіл українських земель); 2) *національно-релігійні* (національний та релігійний утиск, протистояння між православною та католицькою церквами); 3) *освітньо-культурні* (діяльність Києво-Могилянської академії, зростання потреби у моральному вихованні молоді, зацікавленість європейськими освітніми традиціями); 4) *історико-педагогічні* (ренесансний вплив гуманістичних тенденцій європейської освіти, козацька педагогіка, необхідність створення навчальних закладів, зорієнтованих на потреби тогочасного суспільства).

У своїй сукупності і єдності визначений комплекс передумов здійснив істотний вплив на формування ідей Іоанна Максимовича щодо морального виховання.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми вивчення багатогранної педагогічно-просвітницької діяльності Іоанна Максимовича та підкреслює необхідність подальшого всебічного і ґрунтовного аналізу його творчої спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко М. Парнас віршотворний: Києво-Могилянська академія та український літературний процес XVIII ст. / Мирослава Андрущенко. – К. : «Українська книга», 1999. – 208 с.
2. Берестейська унія. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Берестейська_унія (дата звернення: 14.09.2015). – Назва з екрану.
3. Бойко О. Д. Історія України : навч. посіб. – 3-є вид. / О. Д. Бойко. – К. : Академвидав, 2008. – 688 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
5. Волкова Н. П. Педагогіка : [навч. посіб.] / Н. П. Волкова. – 4-те вид. – К. : Академвидав, 2012. – 616 с.
6. Івченко А. Тлумачний словник української мови / А. Івченко. – Х. : «Фоліо», 2002. – 543 с.
7. Люблінська унія. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Люблінська_унія (дата звернення: 14.09.2015). – Назва з екрану.
8. Святий Іоанн (Максимович) [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cerkva.kiev.ua/biblioteka/svyati-rusy-ukrainy/96.html> (дата звернення: 10.09.2015). – Назва з екрану.
9. Тлумачний словник української мови : Близько 7000 слів / [уклад.: Д. Г. Гринчишин та ін.] ; за ред. Д. Г. Гринчишина. – [3-є вид., перероб. й доповн.]. – К. : Освіта, 1999. – 300 с.
10. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія (Історичний нарис) / З. І. Хижняк. – К. : Видavn. дім «КМ Academia», 2001. – 20 с.
11. Шейко В. М. Історія української культури : [навч. посібник] / [наук. ред. В. М. Шейко]. – К. : Кондор, 2006. – 264 с.

ОЛЕСЯ ПОГРИБНЯК

ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ИДЕЙ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ИОАННА МАКСИМОВИЧА

Выделен и проанализирован комплекс предпосылок формирования идей нравственного воспитания в педагогической просветительской деятельности Иоанна Максимовича (социально-политические, национально-религиозные, образовательно-культурные, историко-педагогические). Раскрыто их влияние на развитие мировоззренческих педагогических позиций просветителя.

Ключевые слова: *Иоанн Максимович, социально-политические, национально-религиозные, образовательно-культурные, историко-педагогические предпосылки, нравственное воспитание, историко-педагогический опыт.*

OLEZIA POGRIBNIAK

PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF MORAL UPBRINGING IDEAS IN PEDAGOGICAL HERITAGE OF IOANNES MAKSYMOVYCH

The study of historical heritage, the reflection on the accumulated heritage, the use of the system of acquired knowledge in contemporary reality, are becoming extremely important for solving the questions of moral upbringing of a personality and for the creative search of new ways of development of the pedagogy as a science and the system of Ukrainian education in general. The significance of the past heritage is gradually increasing, specifically because the process education reformation is taking place under the contemporary political, economical, social and cultural conditions, namely: the lack of funding in educational sphere; the increase of migration; the stratification of the population according to the income level;

the increase of juvenile delinquency; the deviation from spiritual development and the loss of moral orienting; the stable tendency towards erasing the line between the evil and the good.

In accordance with the above-mentioned, for the few last decades contemporary pedagogy has been revealing a lively interest in the heritage of Ukrainian Orthodox philosophers, anthropologists and educators. This interest is conditioned, primarily, by the need for scientific research of those spiritual ideals, which will allow to ease off the social tension and to solve a series of educational problems. In modern pedagogy, there are some vaguely highlighted ideas of Orthodox philosophers and experienced educators, who had contributed to the development of the native system of education and upbringing.

One of such extraordinary personalities is Ioannes Maksymovych – a Ukrainian pedagogue, theologian, adherent of piety, a spiritual mentor and educator, an Orthodox philosopher, literary artist, cultural worker and a social figure of the beginning of the 18th century.

In the course of the research, we concluded that literary heritage of Ioannes Maksymovych got deep resonance among researchers, but his educational ideas and practical experience are still in the background of the scientific attention. Nevertheless, the study of the essence and of the spiritual nature of the basic principles, factors and methods of upbringing helped Ioannes the prelate to achieve significant results in pedagogical practice and to contribute to the development of native education.

The study of the sources of Ioannes Maksymovych's pedagogical work demands the analysis of his nearest surroundings. There is also a necessary to identify the set of prerequisites, which outlined the direction of the philosopher's pedagogical identity formation and influenced the formation of his theoretical ideas in terms of moral upbringing of a personality.

In the course of the scientific search we identified and analyzed a set of the main prerequisites which formed the pedagogical ideas of moral upbringing in Ioannes Maksymovych' educational activity. These are: 1) *social-political* (the development of national-liberating movement in order to preserve the Ukrainian identity; state instability, territorial stratification of Ukraine); 2) *national-religious* (national and religious pressure, the opposition between the Orthodox and Catholic churches); 3) *educational-cultural* (the functioning of Kyiv Mohyla Academy; the increase of the need for moral upbringing of the youth; interest in European educational traditions); 4) *historical-pedagogical* (the influence of the Renaissance humanistic tendencies, Cossack pedagogy, the importance of creation of educational establishments, aiming to satisfy the needs of the contemporary society). We also revealed the influence of the identified prerequisites on the educator's pedagogical outlook.

Keywords: *Ioannes Maksymovych, social-political, national-religious, educational-cultural, historical-pedagogical conditions, moral upbringing, historical-pedagogical experience.*

Одержано 24.09.2015, рекомендовано до друку 18.11.2015